

УДК 94(477)«187/191»:002.2=161.2

**Видання та поширення україномовної книги у
Російській імперії
останньої чверті XIX – початку XX ст.: комерційна
складова**

Кароєва Т. Р.

У статті доводиться, що, попри тиск із боку Російської імперії, у досліджуваній період розвиток українського суспільства у книжковій сфері відбувався у контексті європейських модернізаційних традицій. Розвивався комерційний напрям видання та поширення україномовної книги, сформувався особливий жанр української комерційної літератури – українська лубочна книга, яку можна оцінювати як проміжний етап у формуванні масової літератури. Автор підкреслює, що комерційну привабливість української книги відчували не тільки місцеві підприємці, а й російські.

Ключові слова: україномовна книга, видання, торгівля, комерція, Російська імперія.

Однією із засад функціонування капіталістичної економіки є задоволення потреб. Якщо існує попит на якісь послуги або товар, то завжди знайдеться той, хто спробує задовольнити його з користю для себе. Україномовна книга не стала винятком із цього правила. Сьогодні у широкому культурному середовищі, навіть науковому, панує думка про тотальне переслідування україномовної книги з боку Російської імперії та її пригнічене становище [7, с. 400-401]. Не заперечуючи в цілому дану тезу, хотілося б уточнити її позиції. В одній із попередніх публікацій, в якій із книгознавчої точки зору розглядалася українська лубочна книга як окреме явище у вітчизняній масовій культурі, уже наголошувалося на неоднозначності книговидавничих практик досліджуваного періоду [8]. На наш погляд, модернізаційні процеси, що відбувалися у Російській імперії у XIX ст., зокрема комерціалізація життєдіяльності суспільства, розвиток національних рухів, впливали й на книжкову культуру суспільства. У даній публікації спробуємо довести, що з останньої чверті XIX ст. існувала практика заробляння грошей на випуску та поширенні

© Т. Р. Кароєва, 2014

україномовної книги. І це було закономірним явищем у тодішньому розвитку українського суспільства.

У книжковій сфері, мабуть, першими на модернізацію відреагували паперова та поліграфічна промисловість. Вітчизняний дослідник В. А. Студінський вважає, що паперова промисловість стала однією з високомеханізованих галузей промисловості підросійських українських теренів вже наприкінці 1880-х рр. [15, с. 57], що не могло не вплинути на активізацію книговидавничої діяльності.

Як відомо, за тодішнім російським законодавством заборонялося друкувати книги українською мовою, за винятком творів красного письменства та історичних документів, причому у таких випадках мав застосовуватися російський правопис, так звана ярижка. До того ж цензурна політика була спрямована на обмеження навіть цих можливостей україномовної книговидавничої справи.

Безпосереднім поштовхом до комерційного видання україномовної книги послужили законодавчі рішення російської влади. У 1881 р. до Емського указу (1876) було внесено деякі зміни, зокрема дозволено друкувати народні пісні та казки, хоча й з особливого дозволу генерал-губернатора, тобто з'явилася можливість друку численних пісенників, збірників жартів, анекдотів та казок. Таким послабленням спробували скористатися й комерсанти, насамперед книготорговці. Саме вони відчували існуючий попит на україномовну книгу і могли організувати його задоволення. Природно, що найбільші прибутки можна було отримати при великих тиражах, тобто книги мала купляти масова читацька аудиторія, яку могли забезпечити тільки соціальні низи. Отже, задовольняючи її попит на україномовну книгу, треба було відгукуватися на її смаки. Читачам із соціальних низів на той час найкраще була відома російська лубочна книга. Вона була дешевою, призначалася непідготовленому та невібагливому читачу, мала, як правило, повчальний або розважальний зміст. Логічним кроком видавців стало звернення до випуску подібної літератури, але української тематики. Так з'явилися, наприклад, видання «Наймичка. Повесть из малороссийской жизни», «Иван Степанович Мазепа – малороссийский гетман», «Наталка-Полтавка. Повесть из малороссийской жизни», «Ведьма из-за Днепра». Пізніше, з середини 1880-х рр. налагодився регулярний друк україномовної лубочної книги [8]. Найпродуктивнішими її видавцями були кияни С. І. Гомолинський – 33 видання, В. П. Наголкін – 9, а згодом

Т. О. Губанов та його син – 86 [14]. Треба зауважити, що, крім типової лубочної книги, вони друкували також твори Т. Г. Шевченка, І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Б. Д. Грінченка у звичному лубочному оформленні.

Незважаючи на традиційну низьку якість друку та переважно недолугий зміст, заслугою лубочників можна вважати забезпечення доступу населення до книги. Вони продукували україномовну книгу значними тиражами у 8, 10 або 12 тис. прим., а у 1910-х рр. – навіть 20 та 24 тис. прим. (мимоволі згадуються сьогоднішні видавничі реалії – *авт.*), що дозволяло знижувати вартість видань. Як правило, 8–16-сторінкові брошури коштували 1,5 коп., а 108-сторінкові – 15 коп. [14]. Неодноразові перевидання окремих творів дозволяли помітно знижувати вартість видань. Наприклад, у 1901 р. Т. О. Губанов продавав «Вергилиеву Енеиду» І. П. Котляревського обсягом у 248 стор. за 15 коп. [14, т. 5, с. 29]. Хоча на початку ХХ ст. спостерігався і протилежний процес: зростання читацької аудиторії дозволило збільшити не тільки тиражі, а й вартість видань. У 1910-х рр. батько та син Губанови продавали нові видання обсягом у 48 стор. за 20 коп. [14, т. 7, 8].

До друку україномовної книги звертався й відомий російський видавець лубочної літератури І. Д. Ситін. Його видавнича фірма підготувала понад 100 таких видань, більшість яких складалі всілякі пісенники та збірники жартів. Одним із постійних авторів був О. Є. Півень. Тільки за 1905-1909 рр. Ситін надрукував 21 його видання загальним накладом майже 180 тис. прим. [14, т. 5, 6]. Водночас вірний своїй традиції випуску демократичної книги видавець співпрацював і з представниками свідомої української громадськості. Він, зокрема, випустив друком твори Т. Г. Шевченка, Д. В. Марковича, а у 1911 р. взявся за друге видання читанки «Вінок», укладеної О. Лотоцьким. Це було видання значного обсягу у 512 стор., багато ілюстроване – понад 100 малюнків [12, с. 189], яке мало знайомити з творчістю широкого кола українських письменників.

Ситін був не поодиноким у продукуванні україномовної книги. Московські лубочники Є. А. Губанов (23 видання), Є. В. Коновалова (29), А. Д. Сазонов (10) також спробували опанувати український ринок і отримати комерційний зиск із національної літератури [14].

Серед україномовних видань найбільшою популярністю користувалися пісенники, збірники анекдотів, жартів, оповідань. Ними захоплювалися як міські, так і сільські соціальні низи.

Майже анекдотичною є історія одеського книговидавця Д. Сегона, французького підданого, який у перші роки ХХ ст. заробляв гроші на випуску українських книг із характерними назвами: «Грыцько на сцени (На потиху)» (1902, 1903), «Спивы та оповыдання кума Мыколы» (1902). Збірник «Стыцко та Одарка» (1903) мав підзаголовок із уточненням його змісту: модні малоросійські пародії, дуети, куплети та оповідання [14, т. 5, с. 194]. Це були збірники переважно невеличкого обсягу у 24 стор. і порівняно високої вартості у 10-15 коп., тобто розраховані не на ту читацьку аудиторію, яка користувалася звичними лубочними виданнями. Вони призначалися скоріше міським соціальним низам, тому привертає увагу їх досить значний наклад у 3-8 тис. прим., тобто у міському середовищі Півдня України існувала досить значна читацька аудиторія, яка готова була витратити кошти на придбання україномовної книги. От її потреби й спробував задовольнити Д. Сегон.

Весною 1905 р. він, відчувши зміни у настроях потенційних читачів, заснував видавництво «Буревестник», зв'язане із російськими соціал-демократами. Почав активно випускати твори В. І. Леніна, К. Маркса, Ф. Енгельса, К. Каутського, А. Бебеля, П. Лафарга тощо. Попри його видавничу активність та продуктивність, вже у серпні серед більшовиків почали ширитися чутки про нього як шахрая, пройдисвіта і донощика [4, с. 131]. У 1906 р. з посиленням цензурних переслідувань соціалістичної літератури його комерційна видавнича діяльність припинилася.

У середині 1880-х рр. до друку україномовної книги звернулися й поважні комерційні фірми. Як писав згодом про цей час С. Єфремов: «Взагалі за українські видання почали вже братися приватні люди, книгари, мало зв'язані з громадськими кругами (Ільницький, Корейво, Панчешников, Іогансон у Києві, Михайлов у Харкові, московські «лубочники» Ситін, Губанов та ін.)» [6, с. 168]. Їхня видавнича та торговельна політика була дещо іншою. Вони надавали перевагу іменам відомих українських письменників і розраховували на більш заможну читацьку аудиторію.

Київський книгар Л. В. Ільницький щонайменше з 1881 р. почав видавати україномовну книгу. Всього відомо 9 його видань. Показово, що коли 1883 р. у Санкт-Петербурзі В. Л. Беренштам видав «Кобзар» Т. Г. Шевченка, то книготорговець, відчуваючи наявний попит на книгу, випередив конкурентів і став монопольним комісіонером видавця в українських губерніях. Як зазначали тодішні

газети, «тільки прибуде з Петербурга одна партія, як протягом дня її всю розкупувають» [10]. Подібна популярність творів поета спонукала київського видавця Ф. А. Іогансона підготувати своє видання «Кобзаря» (К., 1889). З того часу практика звернення до спадщини українських літераторів стала постійною для місцевих комерсантів Б. В. Корейва, Ф. А. Іогансона, В. Л. Ідзіковського, що в цілому виправдовувалося комерційним успіхом. Особливо активним був В. Л. Ідзіковський, який випустив близько 100 україномовних видань, в той час як Ф. А. Іогансон – 44 [14]. П. Ф. Панчешников, який придбав книгарню Л. В. Ільницького, навіть започаткував серію «Бібліотека українських письменників», у якій у 1886 р. вийшло зібрання творів І. П. Котляревського [11].

До українських комерсантів приєдналися й російські. Навіть такий націоналістично налаштований російський видавець, як О. С. Суворін, підготував 10 видань творів українських письменників [14]. Частина з них він включив до знаменитої «Дешевой библиотеки», видання якої продавалися за 20-30 коп. Книги друкувалися у кишеньковому форматі і за ціною політикою були доступними для різночинної інтелігенції. Це твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Пан Халаявский» (СПб., 1888), І. П. Котляревського «Енеїда» (3 вид., СПб., 1889, 1890, 1903), «Москаль-чаривный» (СПб., 1890), «Наталка-Полтавка» (2 вид., СПб., 1891), О. П. Стороженка «Марко Проклятый» (СПб., 1894). Книга О. П. Стороженка «Украински оповидання» (СПб., 1897) вийшла друком поза згадану серією, маючи досить значний обсяг у 384 стор., відповідно, й вищу вартість, тому, здавалося б, не могла швидко реалізуватися. Попри це Суворін вважав, що знайдеться досить широка клієнтура, яка готова придбати книгу за кілька рублів. Він також фінансував випуск ілюстрованої О. Г. Сластьоном книги Т. Г. Шевченка «Кобзарь. Гайдамаки» (СПб., 1886), передмову до якої написав Д. І. Яворницький.

Можливо, найяскравіше комерційне використання україномовної книги ілюструє друк творів Т. Г. Шевченка у 1911 р., коли закінчувався 50-річний термін виключних авторських прав спадкоємців на його творчу спадщину. Ще до закінчення цього терміну російські видавці-комерсанти В. П. Гайдебуров та Новіков випустили контрафактним способом «Кобзарь». Видавничу комісія притягла їх до суду і присудила до двомісячного арешту, а власникам «Кобзаря» вони мали заплатити 7 тис. руб. втрати [12, с. 135]. Всього впродовж того року на території Російської імперії

вийшло друком щонайменше 56 видань творів Т. Г. Шевченка, з них 44 – україномовною мовою [2; 3]. 6 з 12 російськомовних видань того року (які містили, до речі, й україномовні твори) були надруковані як безкоштовні додатки до періодичних видань – журналів «Пробуждение», «Семья и школа», «Школьная библиотека», «Юная Россия», «Наш журнал», а також відомої найдешевшої газети «Копейка». Тобто видавці використовували ім'я Шевченка для приваблення нових передплатників із теренів усієї Російської імперії. До речі, у 1915 р. товариство видавничої справи «Копейка» як безкоштовний додаток до всеросійського журналу «Всемирная панорама» видрукувало зібрання творів Т. Г. Шевченка у серії з промовистою назвою «Классическая библиотека» [3].

Зрозуміло, що наступні 1912 та 1913 рр. книжковий ринок був переповнений творами поета, тому у цей період щороку друкувалися тільки по 3 видання. Поновлення утисків українського слова не могло не позначитися на активності видавців-комерсантів. Хоча у ювілейний 1914 р. світ побачило ще 23 україномовних видання, але всі вони були підготовлені видавцями-представниками національно свідомої громадськості [2].

Як уже зважувалося, до комерційного друку чи не першими звернулися книготорговці. Уже на початку 1880-х рр. з'явилися книгарні, що поширювали «малоросійські книжки». Треба вказати, що це поняття охоплювало як україномовні книги, так і книги російською мовою української тематики. Задля якнайширшого просування свого товару та залучення споживачів вони почали рекламувати себе, друкуючи списки та каталоги свого книжкового асортименту на сторінках своїх видань та окремими виданнями. Київський видавець та книгар С. І. Гомолинський на сторінках своїх видань регулярно розміщував списки пропонованих у його книгарні малоросійських видань, загальним обсягом до 7 стор. [16, вип. 2], врешті-решт випустив список книг «От книжного магазина и Центрального склада малорусских изданий Степана Ивановича Гомолинского» (К., 1887) вже обсягом у 32 стор. [14, т. 3]. Згодом він підготував «Каталог дешевых книг центрального склада малорусских книг и книжного магазина специально для иногородних киевского книгопродавца С. И. Гомолинского» (К., 1891), виходячи з назви, призначений малозабезпеченій читацькій аудиторії у сільській місцевості. Причому каталог містив розділи, що відображали «малоросійські книги», «власні видання книгопродавця-видавця С. І. Гомолинського», «російські книги за здешевленою ціною».

Інші книготорговці також поступово нарощували об'єми профільного асортименту. Якщо київський книгар І. І. Дінтер випустив «Каталог малорусских книг» (К., 1884) обсягом у 4 стор., житомирський книгар П. Ф. Панчешніков надрукував «Каталог книжного магазину Петра Фадеевича Панчешникова книгам на малорусском языке и на русском, до истории и этнографии Юго-Западной России относящимся» (Житомир, 1886) у 16 стор. [9], то «Каталог книг, относящихся к истории и этнографии южнорусского края и малороссийских книг и нот» Б. В. Корейва та «Каталог книг, относящихся к истории и этнографии Южно-Русского края и малороссийских книг» І. О. Розова, які побачили світ 1890 р. [9], мали досить значний обсяг у 32 стор. Хоча київські книгарі лідирували у цьому напрямку бізнесу, але й в інших містах він мав розвиток. Наприклад, харківські книгарі Б. Хавкін та Д. Полухтов на сторінках видань, які вони фінансували, також друкували список «Малорусских изданий книжного магазина Б. Хавкина и Д. Полухтова» [16, вип. 2]. Катеринославец В. Є. Алексеев підготував «Каталог малорусских книг магазина В. Е. Алексеева» (Катеринослав, 1892), що представляв асортимент його магазину [9].

Зрозуміло, що більшість пропонованих видань були російськомовні, але самий факт їх виокремлення із загального масиву російської книги свідчив про існування попиту саме на таку книгу, тобто видавці та книгарі знали про потреби досить широкої читацької аудиторії, яка цікавиться українською книгою і готова її купувати. Ці каталоги призначалися, насамперед, «чистій» публіці, яка мала досвід роботи з ними, орієнтувалася в асортименті книг, іменах авторів і видавців. Більшість із неї не була національно свідомою, але, безумовно, за допомогою такої літератури відбувалося її патріотичне налаштування, зберігалася пам'ять про своє коріння.

Заради просунення цього специфічного товару використовувалися також рекламні оголошення на сторінках російськомовних часописів, що виходили друком на території підросійських українських теренів.

На початку ХХ ст. продовжували діяти лубочники, які друкували та торгували книгою. У Києві їхні крамниці, як і раніше, зосереджувалися на Подолі. Поважні книготорговці (В. Л. Ідзіковський, М. Я. Оглоблін, І. О. Розов, Ф. А. Йогансон та ін.) розміщувалися у респектабельних кварталах, де публіка

надавала перевагу читанню російською та іноземними мовами. Однак українська книга знаходила дорогу й на полиці найбільших магазинів. В. Л. Ідзіковський випустив навіть друком «Каталог українських книжок і нот книгарні и музичного магазину Л. Ідзіковського» (К., 1908). Заспогадами сучасників, у цих магазинах можна було знайти найбільш ходову українську літературу – Т. Г. Шевченка, Г. Ф. Гулака-Артемовського, І. П. Котляревського, М. М. Коцюбинського, І. С. Нечуя-Левицького, М. П. Старицького та ін. [1, с. 32; 17, с. 1102]. За винятком Шевченка, Котляревського та Гулака-Артемовського, тиражі видань інших письменників складали 2-3 тис. прим., і, на жаль, розходилися роками [5, с. 113]. Можна навіть припустити, що саме завдяки лубочним видавцям широко популяризувалися твори трьох вище згаданих авторів. Втім виникає закономірне питання: чому лубочники та комерційні видавці не видавали інших письменників? Намагаючись напевно отримати зиск із видання, вони продукували твори перевірених авторів. Споживачі, а це переважно селяни, не мали можливості отримувати інформацію про нові імена, адже бібліографія була їм невідома, стаціонарна книжкова торгівля та бібліотечна мережа у регіонах лише формувалася. Це замкнене коло не давало розширитися книговидавничому репертуару. Лише тоді, коли свідомо українська громадськість почала популяризувати імена нових письменників, їхні твори почали потрапляти у коло зору комерсантів. На початку ХХ ст. існувала серія «Українська бібліотека» московського видавця В. О. Гатцука, сина відомого О. О. Гатцука, автора популярних серед соціальних низів календарів, у якій вийшло друком щонайменше 8 видань творів тодішніх письменників [14, т. 5-8].

Будь-який заклад книжкової торгівлі сам по собі має комерційно виправдовувати своє існування. На тодішньому книготорговельному ринку можна виокремити особливу групу книгарів просвітницького напрямку, які свідомо торгували україномовною книгою і мали з цього зиск. Для підкреслення специфіки книжкового асортименту закладу вони використовували у назві або рекламній діяльності слово «український». Першим таким закладом стала «Українська книгарня» у Києві, як після 1906 р. стала називатися «Книгарня редакції журналу «Киевская Старина». Згодом з'явилися інші українські крамниці (Харків, Катеринослав, Катеринодар) або спеціалізовані українські відділи (книгарня В. Совинського у Житомирі) [14, т. 8]. Свої крамниці мали також видавці української книги видавництва «Час» (К.,

1912, 84 с.), видавець Є. П. Череповський (К., 1912, 64 с.), редакція часопису «Літературно-науковий вісник», полтавський видавець Г. І. Маркевич. Про розмаїття книжкового асортименту цих книгарень побічно свідчать каталоги пропонованого товару у 1912 р.: української крамниці в Харкові – 112 стор., видавництва «Час» – 84 стор., видавця Є. П. Череповського – 64 стор. [14, т. 8]. Отже, й національно-просвітницький напрям торгівлі комерційно себе виправдовував, хоча, можемо припустити, що давав менші прибутки, ніж традиційний.

З початком Першої світової війни комерційна діяльність в україномовному секторі книжкової культури помітно зменшилася через посилення цензури та загальний спад економіки на українських теренах через бойові дії.

Отже, попри тиск із боку Російської імперії досліджуваний період розвитку українського суспільства у книжковій сфері відбувався у контексті європейських модернізаційних традицій. Насамперед, це проявилось у комерційному друці та поширенні україномовної книги, а також появі свого жанру масової літератури – української лубочної книги, розрахованої на масову аудиторію соціальних низів. Сучасними істориками читання лубочна книга оцінюється як етап у формуванні масової культури наприкінці XIX – початку XX ст. [13]. Тільки наприкінці 1890-х рр., коли національно свідомо українська громадськість ініціювала друк та поширення дешевих і корисних для широкого загалу книг, народилася масова українська популярна книга «корисного» змісту. З формальної точки зору масова україномовна книга з'явилася природним шляхом, завдяки комерційним зусиллям місцевих видавців. Не обговорюючи проблему якості друку та змісту видань, треба акцентувати увагу на закономірності цього явища як ознаки формування модерної нації та модернізації українського суспільства.

Доцільно вказати, що жодної інформації про вдалий комерційний проект бібліотеки української літератури поки що нами не виявлено. Це цілком логічно з огляду на те, що у позитивістській ідеології бібліотека розглядалася, насамперед, як культурно-просвітницький заклад, а його комерційна складова була вторинною. Згідно з російським законодавством, до 1905 р. україномовна книга не могла потрапити до жодної бібліотеки, крім наукової. Пізніше на її шляху також виникало чимало перепон.

Примітки

1. Биковський Л. Книжна торгівля на Україні / Л. Биковський // Бібл. вісн. – 1997. – № 1. – С. 30-32.
2. Видання Тараса Шевченка в Україні (1840-1923) : наук.-допом. покажч. / Нац. парлам. б-ка України ; уклад. І. О. Негрейчук. – К., 2010. – 72 с.
3. Генеральный алфавитный каталог книг на русском языке (1725-1998) [Электронный ресурс] // Российская национальная библиотека : веб-портал. – Адрес доступа: http://www.nlr.ru/e-case3/sc2.php/web_gak/lc/107220/20. – Дата обращения: 10.01.14.
4. Голубева О. Д. Издательское дело в России в период первой русской революции (1905-1907 гг.) / О. Д. Голубева // Книга: исслед. и материалы. – М., 1972. – Сб. 24. – С. 115-141.
5. Грушевський М. С. Видавнич криза // Твори : в 50 т. / М. С. Грушевський. – Л. : Світ, 2005. – Т. 2. – С. 106-114.
6. Сфремов С. В тісних рямцях. Українська книга в 1798-1916 рр. / С. Сфремов // Вибране / С. Сфремов; упоряд., передм. та прим. Е. Соловей. – К.: Наук. думка, 2002. – 760 с.
7. Ісаєвич Я. Д. Українське книговидання. Витоки. Розвиток. Проблеми / Я. Д. Ісаєвич. – Л., 2002. – 520 с.
8. Кароєва Т. Р. Українська лубочна книга як різновид масової літератури: книгознавчий погляд / Т. Р. Кароєва // Вісн. Кн. палати. – 2014. – № 2. (у друці).
9. Книга в Україні. 1861-1917 : матеріали до репертуару укр. книги. Вип. 8. Ч. 1: К-Кн / [упоряд. С. С. Петров та ін.]; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського НАН України. – К., 2006. – 405 с.
10. Корнійчук М. А. Про атрибутування окремих видань творів Т. Шевченка у колекції МКДУ [Електронний ресурс] / М. А. Корнійчук // Укр. писемність та мова у манускриптах і друкарстві : матеріали наук. конф. – К., 2010. – Адреса доступа: <http://viam.org.ua/uk/704>. – Дата звернення: 10.01.14.
11. Котляревский И. П. Полное собрание сочинений: 1) Наталка Полтавка; 2) Москаль-чаривный; 3) Вергильева Енеида / И. П. Котляревский. – К. : изд. кн. магазина П. Ф. Панчешникова, 1886. – 299 с. – (Б-ка украинских писателей; Т. 1).
12. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 3 / О. Лотоцький. – Варшава, 1934. – 395 с. – (Пр. Укр. наук. ін-ту. Т. 21 ; Сер. мемуарів. Кн. 4).
13. Рейтблат А. И. Что нес с базара русский народ (Лубок в исследованиях последних лет) / А. И. Рейтблат // Новое лит. обозрение. – 2000. – № 44. – Электронная версия. – Адрес доступа: <http://magazines.russ.ru/nlo/2000/44/84.html>. – Дата обращения: 01.12.13.

14. *Репертуар української книги, 1798-1916* : матеріали до бібліографії : в 9 т. / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника, НАН України. – Л., 1995-2005.
15. *Студінський В. А.* Паперова промисловість України XVI-XX ст. / В. А. Студінський. – 2-е вид. доп., виправл. – Житомир : Волинь, 2004. – 268 с.
16. *Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. 1798-1916*: бібліогр. покажч. : в 4 вип. / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 1996-2001.
17. *Широцький К.* Продаж книжок у давньому Києві / К. Широцький // Книгарь. – 1919. – Ч. 18. – С. 1097-1102.

Кароева Т. Р. *Издание и распространение украиноязычной книги в Российской империи последней четверти XIX – начала XX вв.: коммерческая составляющая.*

В статье доказываются, что, несмотря на давление со стороны Российской империи, в исследуемый период развитие украинского общества в книжной сфере проходило в контексте европейских модернизационных традиций. Развивалось коммерческое направление издания и распространения украиноязычной книги, сформировался особый жанр украинской коммерческой литературы – украинская дубочная книга, которую можно оценивать как промежуточный этап в формировании массовой литературы. Автор подчеркивает, что коммерческую привлекательность украинской книги чувствовали не только местные предприниматели, но и российские.

Ключевые слова: украиноязычная книга, издание, торговля, коммерция, Российская империя.

Karoyeva T. R. *Publishing and Distribution of Ukrainian-Language Books in Russian Empire in the Last Quarter of XIX - Early XX Century: Commercial Constituent.*

The arguments presented in the article substantiate that development of Ukrainian society in printed matter domain was progressing in the context of European modernization traditions in spite of pressure exerted by Russian Empire. Commercial trend was developing in publishing and distribution of Ukrainian-language books. Ukrainian-language books with brightly-coloured pictures in a primitivistic style have form specific genre of Ukrainian commercial printed matter that could be estimated as interim stage of mass literature forming. The author emphasizes that not only local entrepreneurs but also Russian ones were aware of commercial appeal of Ukrainian book.

Keywords: Ukrainian-Language Book, Publishing, trade, commerce, the Russian Empire

УДК 94: 329.7 (477.7) "19"

Український соціалістичний рух у південноукраїнському регіоні напередодні та в умовах революції 1905–1907 рр.

Назарова Є. П.

Проаналізовано основні напрями діяльності українських соціалістичних сил на Півдні України у зазначений період. Соціалістичний рух у регіоні був репрезентований осередками РУП, згодом УСДРП, а також «Спількою» і українськими есерами. З'ясовано, що їхня діяльність у регіоні мала організаційний і агітаційно-пропагандистський характер.

Ключові слова: політична партія, національний рух, революція.

У сучасній Україні існує широкий спектр партій, органічною складовою якого є сили соціалістичного спрямування. Історія вітчизняного соціалістичного руху має власні традиції. Значний інтерес для науковців і політиків являє доба початку ХХ ст., особливо період революції 1905–1907 рр., коли на теренах підросійської України відбувалося становлення партійної системи. Генеза місцевих осередків українських партій у кожному регіоні України початку ХХ ст. мала певні особливості. У цьому сенсі варто відзначити Південь, найбільш поліетнічний регіон України, де українські соціалісти зіткнулися з потужною конкуренцією загальноросійських соціалістичних сил і відповідних партій національних меншин.

Питання генези українського соціалістичного руху у південному регіоні на початку ХХ ст. є недостатньо висвітленим у вітчизняній історіографії. Історія діяльності українських соціалістів на Півдні побіжно висвітлюється в комплексних дослідженнях, присвячених політичним партіям і організаціям в Україні на початку ХХ ст. [8, 20, 29, 35, 44]. У рамках досліджень, присвячених окремим українським соціалістичним партіям, розглядаються деякі аспекти їхньої діяльності у Південній Україні [3, 9].

Сучасний етап розвитку історичної науки позначився появою спеціальних студій з історії громадського життя Півдня початку ХХ ст., автори яких також розглядають окремі аспекти діяльності